

ЎЗБЕКЛАР

Маҳаллада қайси кампирни уйдан тополмасангиз, тўппа-тўғри Отинойиникига бораверинг!

Отинойининг ҳовлиси паст кўчанинг этагида. Уйи ҳам бошқаларникидан ажралиб туради. Иккита деразали пастак уй. Бошқаларнинг деразаси олдида гилос бўлса, Отинойиникида икки туп тут бор. Бошқаларнинг томи тунука бўлса, Отинойининг томи шифер. Ҳамманинг томида телевизор антеннаси бор, Отинойиникида йўқ. Аммо унинг уйи ҳамманикидан гавжум бўлади. Доимо очиқ турадиган пастак дарвозадан киришингиз билан энг аввал димоғингизга гуп этиб райҳон иси урилади. Кейин бир маҳалла хотиннинг гангур-гунгур суҳбатини, болаларнинг қий-чувини эшитасиз. Машина сигмайдиган (унга машинанинг нима кераги бор) тор йўлакдан ўтиб, қутидеккина шинам ҳовлига кирасиз. Ариқ тортиб экилган райҳонлар белга уради. Ош райҳон, сада райҳон, оқ райҳон, қора райҳон. Ҳовли этагида, эски бостирма олдида бир туп ўрик бор. Довучча тукканидан бошлаб туршак бўлгунча маҳалланинг қора-қура болалари шохдан-шоҳга тармашади. Отинойи ўрикни қизганга-

нидан эмас, болаларга ачинганидан чирқиллайди: «Ҳой, уйингга бугдой тўлгур, такалар, туш, йиқилиб кетасан!» «Такалар» парво қилмайди. Биладики, Отинойининг тути ҳам, ўриги ҳам уларники! Умуман, бу ҳовли ҳамманики. Эрта кўкламда сумалак шу ерда бўлади. Исмалоқ сомса, ялпиз сомса Отинойининг бостирмасидаги тандирда ёпилади. Кейин тут пишади. Кетидан ўрик. Маҳалладаги хотиноши борми, чалларми, бешик тўйи борми, қуда чақириқми — ҳаммасининг маслаҳати шу ерда пишади. Қанча нон ёпилади, қанча гуруч дамланади. Қудаларга «тўққиз-тўққиз»да нималар тортиш керак...

Тўғри, у отинликдан кўра, кўпроқ ходимлик қилган. Аммо уни ходим хола эмас, Отинойи дейишади. Қолаверса, ҳозир дастурхончиликни ташлаган. Уч йил бўлди. Кексайиб, кучи етмай қолди. Лекин ҳалиям Отинойи дейишади. Ёзда ўрик тагидаги эски сўри, қишда «чийлампа» сувоқ қилинган пастак шифтли, тоқчаларига баркашлар, чегаланган қадимий «ғардим» лаганлар териб қўйилган уй ҳамиша гавжум бўлади.

Ҳозир ёз. Думбул бўлган ўрик шохида одатдагидек қўшни болалар кир майкасининг қўйнига ўрик тўлдирипти. Биттасини оғзига ташлайди, биттасини қўйнига солади (ҳар эҳтимолга қарши). Отинойи пастак шифтли уйида оғзи очилган эски сандиқ олдида чўккалаб ўтирибди. Уйни куядори ҳиди тутиб кетган. Ўртадаги хонтахта атрофида Иной гарангининг хотини Баҳри хола, заводда ишлайдиган «гирой» Аҳмаднинг онаси Муаттар хола, «Келинпошша» ўтиришибди. Отинойи сандиқдан бирма-бир ўлимликларини олиб, «кўз-кўз» қиляпти.

— Мана бу — кафанлик, — дейди у бежирим қилиб ўралган докани кўрсатиб.

Муаттар хола доканинг бир учини чимчилаб кўради.

— Яхши, мисқоли дока экан.

— Искандарим атайлаб Масковдан обкелган. — Отинойи керилиб қаддини ростлайди. — Мана бунини йиртишга бера-сила. — У тагин бир тугунни очади. — Аммо-лекин рўмоллардан сал кўнглим тўлмай турибди. Ҳаммаси бир хил бўлгани яхши. Мана, ўттизтаси кўк, йигирматаси мошранг. Майли, Искандаримга айтаман, обкеб беради.

— Қўйинг, овсин мошша, ҳали кўп юрасиз, — дейди Баҳри хола минғирлаб. У минғирламасдан гапиролмайди.

Димоғи шунақа бечоранинг. Айниқса, «п»ни айтолмайди, «м» дейди. Сал гийбатчироқ-ку, аммо яхши хотин, кўнгли бўш. Қўшинининг мушуги туғсаям, «жони оғригандир», деб йиғлайди. У рўмолининг учини миждасига босиб хўрсинди. — Қараб туринг, ҳали қўша-қўша неваралар кўрасиз, тўйлар қиласиз, овсин мошша! — У «пошша» деганда овози «мошша» бўлиб чиқади.

— Айтганингиз келсин, — Отинойи маъюс жилмаяди. «Ўлимлигини» тартиб билан яна сандиққа жойлайди.

— Худо Искандаримгаям кўчқордек ўғиллар берса ажабмас. Кечаям келиб кетди, болам бояқиш. — Отинойи сандиқни қайтадан титкилайди. — Мана, — дейди икки лўппи ялтироқ қоғозли совунни олиб. — Полча деган жойдан мозор босиб келган. Искандарим обкелди.

У совуннинг биттасини Баҳри холага, биттасини Муаттар холага беради.

— Вой, мунчаям яхши! — Муаттар хола «полский» совунни ҳузур қилиб ҳидлайди. Баҳри хола ҳам ҳидлаётганида Муаттар холадан дашном эшитади.

— Ис билмайсиз-ку, ҳидлаб ниманинг фарқига бордингиз...

— Ўғлимни дуо қилинглар, — дейди Отинойи астойдил ялиниб. — Ўзидан кўпайсин, денглар, яхши фарзандлар берсин, денглар.

Боядан бери индамай ўтирган «Келинпошша» жилмаяди.

— Менга-чи, Отинойи? Мозор босиб келган «Полча» совундан менга бермайсизми?

— Сиз совунни нима қиласиз, Келинпошша, ўзингиз ойдайсиз. Ундан кўра бориб чой дамлаб келинг.

«Келинпошша» — Отинойининг девор-дармиён қўшниси. Ўртадан туйнук очиб қўйишган. Эри проводник. Маҳалладаги ёш-яланглари уни Келинойи деб чақирришади. Отинойи учун у «Келинпошша». Яхши жувон, бечора. Саккизта боласи бор. Энг кичкинаси энди йўлга кирди. «Келинпошша» шу кўклам тагин бошқоронғи бўлди: довуччага. Ҳовуч-ҳовуч довучча еб эси кетди бояқишни. Келинпошша «дик» этиб ўрнидан туради. Отинойи кетидан тайинлаб қолади:

— Искандарим обкеган чойдан дамланг, болам. Дутор чалиб турганидан.

«Келинпошша» бир зумда чой дамлаб келади.

— «Полча» совунни тўяна қиласиз, Отинойи, — дейди кулиб. — Ақининг тўйига!

Ақиди «Келинпошша»нинг тўнғич қизи. Ҳамшира бўлиб ишлайди. Яқинда узатишмоқчи. Янгийўллик пахта бригадирига фотиҳа қилишган.

— Тўяна сиздан айлансин! — Отинойи ҳам кулимсирайди. — Ақи қизимнинг тўйи бўлади-ю, мен қараб турармидим. Совун нима бўпти, ҳали Искандаримга айтсам, гилам олиб беради.

Искандар — Отинойининг ёлғиз ўғли. Катта жойда ишлайди. Оқ машинада юради. Марказда тўрт хонали уйи бор. Отинойининг айтишича, ваннаси чиннидан эмиш. Искандар яхши бола. Домга олиб кетаман, деб уввало ялинсаям, Отинойи кўнмайди: ҳовлисига ўрганиб қолган. Отинойининг биттаю битта орзуси бор. Шу — Искандарининг ақалли биттагина боласини бағрига босса, оёқ-қўлини бемалол узатиб кетарди.

— Майли, тўй бўлсин, — дейди у негадир хўрсиниб. — Энди... Тирик жон-да, ўргилайлар. Вақти қазоим етса, болам бечора югургилаб қолмасин, дейман-да, иши оғир, лак-лак одамга хўжайин бўлиш осонми?

* * *

Искандар Ваҳобович «вертушка» гўшагини жойига қўйдую, ичидан хўрсиниқ келди. Вазир ўринбосари телефонда йигирма дақиқа «қовурди». Юбилей объекти ўлда-жўлда бўлиб ётгани учун Искандар Ваҳобович бошчилик қилаётган трест айбдор эмиш. Искандар Ваҳобович ётиғи билан тушунтирмоқчи эди, вазир ўринбосари, «баҳона изламанг», деб жеркиб берди.

У сирқиллаб кетаётган чаккаларини кафти орасига олиб бир зум кўзларини ярим юмганча стол қиррасига тикилиб ўтирди. «Ҳар куни бир ғалва!»

Эшик ғийқиллаб очилди. Искандар Ваҳобович остонада турган дўмбоқ котибага «ҳа, тағин нима гап!» дегандек зардали қаради.

— Шаҳар телефонидан сўрашяпти, — деди котиба хуркиброқ.

— Ким?

Котиба қуюқ бўялган киприкларини пирпиратди.

— Танишиман, дейди.

«Падарига лаънат танишларниям, нотанишларниям! Қайси бирининг иши тушса, дарров «таниш» бўлиб қолади». У олчаранг телефон гўшагини шаҳд билан кўтарди.

— Ҳа!

Шу заҳотиёқ шанғиллаган овоз қулоғини тешиб юборай деди.

— Искандармисан?

«Қанақа саводсиз бу! Бақиради, сансирайди!»

— Ким ўзи бу? — деди Искандар Ваҳобович қони қайнаб. Жавоб ўрнига яна савол эшитилди.

— Искандармисан?

— Ҳа. Ўзингиз кимсиз?

Гўшак яна шанғиллади:

— Холматман! Қўшнинг...

Искандар Ваҳобович беихтиёр қўшнилари бир-бир эслаб кўрди, Холмат деган қўшниси йўқ. Жинни бўлганми бу одамлар?!

— Қиладиган ишингиз бўлмаса, телефонни жойига қўйинг!

Шундай деб энди гўшакни улоқтирмақчи эди, бояги овоз яна шанғиллади:

— Отинойимнинг аҳволи огир!

Искандар Ваҳобович эсанкираб қолди. Ахир Отинойи... Ўзининг онаси-ку!

— Бўлди-бўлди! Холмат ака уларнинг девор-дармиён қўшниси. Проводник.

— Нима бўлди?! — деди бирдан юрагига гулгула тушиб. — Ойимга нима бўлди?

— Аҳволи огир.

— Шошманг, ҳозир «скорий» чақираман.

— «Скорий»ни нима қиласан? — Холмат ака тагин бақирди. — Ўзинг кел, тезроқ!

Телефон узилиб, «тут-тут-тут» деган қисқа товуш эшитила бошлади. Искандар Ваҳобович ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Наҳотки онаси...

У югуриб қабулхонага чиқди. Машинка чиқиллатаётган котибага буюрди:

— Диля! Тезроқ машина чақиринг! Подъездга!

...Оқ «Волга» гавжум кўчалардан шиддат билан учиб борар, Искандар Ваҳобович орқа ўриндикда ўтирганча юраги гурсиллаб бир саволни хаёлан қайтарарди. «Наҳотки!»

Машина чорраҳаларда ҳадеб тўхтар, у хаёлига келган даҳшатли ўйни ҳайдашга, «тоблари қочгандир-да», деб ўзини юпатишга уринар, аммо ўша заҳоти бояги шафқатсиз савол яна вужудини тешиб ўтар эди. «Наҳотки!»

Машина чойхўрлар чақчақлашиб ўтирган гузар олдидан ўтаётганида у бир қадар таскин топгандек бўлди. «Хайрият, тинчлик экан». У билади. Худо кўрсатмасин, бирон кор-ҳол бўлса, чойхонада одам қолармиди? Аммо машина паст кўчага кириши биланоқ юраги музлаб кетди. Ана ўша шифер томли пастак уй, ана икки туп тут, ранги унниқиб кетган тахта дарвоза. Дарвоза олдида беш-олти эркак тўдалашиб туришибди. Аллақандай аёл тут тагини супуряпти.

«Наҳотки!» Бу савол унинг миясига сўнгги бор чақмоқдай урилди-ю, мажолсиз оёқларини аранг судраб, машинадан тушди. Шу ондаёқ Холмат ака югуриб келиб, уни қучоқлади.

— Онамиздан айрилиб қолдик-ку, укам! — У Искандар Ваҳобовични бағрига босганча бирдан ўкраб йиғлаб юборди. — Айрилиб қолдик!

Искандар Ваҳобовичнинг кўз ўнги қоронғилашиб кетди. У қарахт бўлиб қолган, Холмат аканинг елкаси муттасил силкинаётганини, мўйлови ўзининг юзига тегиб, гашини келтираётганини сезиб турар, аммо бошқа нарсани идрок этолмас, хаёлида фақат бир фикр чарх урарди. «Ойим!» «Ойим!» У амаллаб Холмат аканинг қучоғидан чиқди-да, гандираклагудек бўлиб уй томон йўналди. Дарвоза олдида турган кишилар негадир унга тик қарамас, бири бошини хам қилиб турар, бири юзини ўгирганга ўхшарди. Бироқ ҳозир у бунга эътибор берадиган аҳволда эмасди.

Чайқалиб-чайқалиб ғиштин зиналардан чиқди-ю, салқин даҳлиздан ўтиб, уйга отилиб кирди. Қандайдир аёллар (Искандар қарамади) унга йўл бўшатишли.

Искандар ялтироқ қуббалари занглаб кетган сим қаравотда ётган онасини кўрди. Устига оқ чойшаб ёпиб қўйилган. Онаси қандайдир осойишта ётар, худди ухлаётганга ўхшарди. Искандар ҳозир «Ойи!» деб чақирса, уйғониб кетадигандек.

У шундай қилди. Каравот олдига, намаатга чўкканча илтижо қилди:

— Ойи! Ойи-и!

Йўқ, онаси кўзини очмади. Шунда у чойшабни очиб ташлади-ю, онасининг қўлини, йиллар заҳматидан бармоқлари қинғир-қийшиқ бўлиб кетган қўлини чангаллаб ўтди. Қизик, онасининг қўли муздек эди!

— Ойи! Ойижо-он! — деди ҳайқириб. Кейинги сўзлар бўғзидан йиғи аралаш отилиб чиқди. — Ойи-и!

У кўз ёшларидан ҳўл бўлиб кетган лаблари билан онасининг қўлларини ўпа бошлади. Кейин нима учундир икки қўллаб намаат тўшалган ерни муштлади.

— Нега? Ойи, айтинг, нега?

У ҳадеб ерни муштлар, аммо бу хитоб онасига қаратилганми, ўзигами, ақли етмас эди. У чўккалаган кўйи тағин онасининг қўлларига ёпишди. Муздек, дағал қўлни юзига босиб, ўкраб юборди.

...Бу қўллар унинг бошини силаган, кўп силаган. Кўнгли ўксиганида, бетоб бўлганида, илк бор мактабга борганида, мактабни олтин медаль билан битирганида... Ниҳоят... уйланганида... Бу қўллар унинг бошини кўп силаган. Ўзи-чи, ўзи онасининг бошини силаганми? Бирон марта, ақалли бирон марта силаганми?!

Юрагининг туб-тубидан отилиб чиққан бу савол аъзойи баданини ўртаб юборди.

— Ойи-и-и! — деди инграб.

Бу қўллар уни йўргаклаган, унга кўкрак тутган, шамоллаганида баданига қўй ёғи сурган. Бу қўллар сигир соққан, таппи қилган, кир ювган, овқат пиширган, нон ёпган...

Нон! Онасининг назарида нондан табаррук нарса йўқ эди. Кўни-қўшниларнинг гўдак боласи йўлга кирса, оёғи орасидан кулча юмалатиб, бошқа болаларга обқочтирарди. Никоҳ тўйидан аввал икки ёшнинг пок турмушидан нишона бўлсин деб нон ушатарди. Бостирмадаги тандирда кунора нон ёпарди. Зоғорами, арпа нонми, ишқилиб, нон-да! Тандир ёнида ўралашиб юрган Искандарга энг аввал пишган нонни юзига сув сепиб узиб берарди...

У ёш тўла кўзлари билан беихтиёр каравот устига, шифт томонга тикилди. Ана, ана ўша нон! «Чийлампа» қилиб су-

валган шифт остида, девордаги миҳга илиғлиқ турибди. Бир чети тишланган, ана, ўша тиш излари. Бу — дадаси тишлаган нон. Қип-қизил...

У онасининг нонни арта-арта жойига илиб қўйганини кўп кўрган. Миҳдан ҳадеб олиб қўйилавергани учун тешиги кенгайиб кетган. Аммо нон ҳамон турибди. Моғор босмаган, қип-қизил...

Бир маҳал у кимдир оҳиста туртганини идрок этиб, елкаси оша бурилиб қаради. Таниди: Баҳри хола. Кўк рўмол танғиб, кўк кўйлак кийиб олибди. Йиглавериб, шишиб кетибди.

— Бандалик-да, болам, — деди у минғирлаб. — Оллонинг иродаси, жон болам! Ювғувчи келди... — Шундай деди-ю, ҳиқиллаб йиғлаганча кўк рўмолини юзига босди.

Искандар чиқиб кетиши кераклигини тушунди. Остонага борганида тўхтаб қолди. Онасига термилди. Онаси қуббалари занглаб кетган сим каравотда ётар, гўё ухлаётгандек, ҳозир ўрнидан туриб, уни бағрига босадигандек, икки кафти билан икки юзидан ушлаб, пешанасидан ўпадигандек эди. У доим шундай қиларди. Шу уйда, шу каравотда онаси уни бағрига босиб ухлатган. Эрталаб пешанасини силаб уйғотган.

...Эсида, ўшанда Искандар биринчи синфда ўқирди. Ўрик гуллаган кун эди. Мактабдан иситмалаб келди. Онаси минг зўрламасин, бир пиёла чой ичди-ю, худди мана шу каравотга чўзилди. Уйда хотинлар кўп эди. У иситма аралаш Баҳри холанинг димоғи билан минғирлаб айтаётган гапларини эшитиб ётарди.

«Энди, овсинмошша, худодан ҳам, бандасиданам қарзингиз қолмади. Уруш битди. Келганлар келди. Ўлганларни жони жаннатда бўлсин. Ёш умрингизни хазон қилманг. Болагаям ота керак, ўргилай, Сизга оғиз солаётганлар тағзоти кўрган одамлар...»

Искандар онасининг жавобини эшитмади. Ухлаб қолди-ми, ҳушидан кетдими, ўзи билмасди. Умуман, бу гапларнинг маъносини тушунмасди. Фақат эртасига онаси куйиб-ёниб айтган сўзлар қулоғига ўрнашиб қолди.

«Иккинчи унақа гапларни гапирманглар! Худонинг қаҳри келди. Боламга қизамиқ тошиб кетди. Дадаси омон бўлса келар, келмаса пешанамдан кўрдим. Ёлғиз эмасман, шукр, олдимда болам бор...»

— Исқандаржон, жон болам, — Баҳри хола унинг елка-сига қоқди. — Чиқа қолинг, қоқиндиқ.

Исқандар (у энди Исқандар Ваҳобович эмас, Исқандар, оддий Исқандар бўлиб қолганди, негаки, ўлим ҳаммани барабар қилиб қўяди) вазмин қадамлар билан салқин даҳ-лизга чиқди.

Пешайвон устундаги михларга онасининг бутун «бисо-ти» илиб қўйилибди: битта янги, иккита эски қўйлак, ун-ниқиб кетган бахмал нимча, бир бурчи тешилган жун рўмол, ҳали тикилмаган бир кийимлик штапел, шол дастурхон...

Кавшандозда онасининг кавуши турибди. Қизиқ, бу ка-вушни Исқандар уч йил илгари олиб берган эди. Нега яп-янги турибди?

Холмат аканинг хотини — Келинойи йиғидан қизарган кўзлари билан унга термилди. Исқандар кавушга тикилиб турганини сизди шекилли, тушунтирди:

— Аяб юрардилар. Тўйга борсалар ёнбошларига — кўрпа-чанинг тагига беркитиб ўтирардилар. Исқандарим оберган, деб мақтанардилар.

Исқандар ҳамон кавушдан кўз узмасди. Келинойининг саволини дафъатан яхши эшитмади.

— Нима қилайлик, маставами, шўрвами?

Исқандар ҳеч нимага тушунмади.

— Нима? — деди гарангсиб.

— Ҳали-замон уйни одам босади. Иссиқ овқат қилиш керак. — Келинойи куймаланиб тушунтирди. — Ўлик чиққан уйда қозон қайнатиб бўлмайди. Бизникида қиламиз. Сўра-масам ҳам бўларди-ку, сиз — ўзимизникисиз, укам.

Исқандарни Келинойининг саволи эмас, ўзини ўртаёт-ган муаммо қийнар эди.

— Нима бўлди? — деди инграб. — Ойим соппа-соғ эди-лар-ку!

Келинойи ўпкаси тўлиб хўрсинди.

— Туппа-тузук эдилар, — деди бурнини тортиб. — Эрта-лаб ўйнаб-кулиб ўтирдилар. Ўлимликларини кўрсатдилар. Ҳазиллашдик. Мен айтдим: «Ўлимни ўйламанг. Ақининг тўйи-ни... — Келинойи ҳиқиллаб қолди. — Ақиданинг тўйини ўзин-гиз бош бўлиб ўтказасиз», дедим. Хўп, дедилар. Кейин бирдан, галати бўп кетяпман, дедилар. Каравотга ётқизган эдик...

Искандар кавшандозга ўтирганча бошини чангаллади. Бу қандай гап! Бу қандоқ адолатсизлик! Нимага? Туппа-тузук юрган онаси нимага тўсатдан...

Келинойи ҳамон ҳиқиллаган кўйи унинг бошига эгилди.
— Шўрва қила қоламиз.

Ажаб, шу топда таом ўтадим томоқдан! Дарвоқе, онаси шўрва пиширишга уста эди. Тўйда, маъракада хотинлар унинг овқатини мақташса қувониб кетарди. Айниқса, мохорани кўп қиларди. Бу таомни Искандар ҳам еган. Кўп еган. Онаси бева қолганидан кейин жамоат уни Отинойи қилди. У мактабда фаррош бўлиб ишлар, лекин уйда ҳам тинчи йўқ эди. «Келин тушди»га қовурма чучвара пишириш борми, «тўққиз-тўққиз»га қатлама қилиш борми, никоҳ тўйида «тортишма-чоқ» бўладими, куёв-келиннинг бошидан сочқи сочишми, келинсаломда қуда-қудағайларга салом беришми — ҳаммаси онасининг зиммасида эди. У тўйдан албатта тугунча олиб келар, тугунчада нон, монпаси, қовурма чучвара, кейин... албатта мохора бўларди. Баъзан ярим кечалари эшик тақиллаб қолар. Искандар онасининг дик этиб ўрнидан туриб кетганидан уйғонар, зум ўтмай онаси қайтиб кирарди. «Жон болам, Исмат чўлоқ омонатини топширибди, бормасам бўлмайди, сен қўрқмайсан-а, катта йигитсан-ку», деб пешанасидан ўпиб чиқиб кетар, шу кетганча эртасига пешинда қайтиб келар, ўзича қуръон ўқир: «Жойи жаннатда бўлсин», деб юзига фотиҳа тортар эди.

...У онаси ётган уйга оқсоқланиб кириб кетаётган паранжили кампирни кўрди-ю, гарангсиб ҳовлига тушди. Димоғига райҳон ҳиди кирди. Негадир онасининг иси келгандек бўлди.

Келинойи ҳовлидаги райҳонлардан шоша-пиша юлганча уйга кириб кетди. Искандарнинг хаёлига ярқ этиб бир фикр урилди: «Гуляга айтиш керак. Хабари йўқ-ку ҳали».

У энди эшик томон йўналган эди, хотинига кўзи тушди. Гуля, қўлида оқ сумкача, худди тўйга келгандек яسانيб олган, водлазка кийган, қулоғида бриллиант зирак ялтираб турарди. «Қаёқдан эшитибди бу», деган хаёлга борди-ю, унинг орқасидан сумка кўтариб келаётган ҳайдовчиси Шавкатни кўриб, ҳаммасини тушунди: «Шавкат хабар қилган».

— Искандар ака! — Гуля унинг елкасига бошини қўйиб кучоқлади. — Бечора ойим! — У бир зум шу алфозда тур-

ди-да, негадир тескари қараб кафти билан юзини чангаллади. Шоша-пиша оқ сумкачасидан рўмолча олиб кўзига босди.

«Сен айбдорсан! — деб ўйлади Искандар вужуди титраб. — Ҳаммасига сен — қанжиқ айбдорсан!» У хотинидан шарт юзини ўтирди-да, бурчакда, ўрик остида турган сўрига бо-риб ўтирди.

Шу ондаёқ шафқатсиз бир савол аъзои баданини сирқи-ратиб юборди. «Ўзинг-чи, ўзинг!»

Унинг уйланиши қизиқ бўлди. Курилиш факультетида Искандар Ваҳобовнинг олдига тушадиган талаба йўқ эди. Аълочи, жамоатчи... Тўртинчи курсда ўқиётганида «Турар жой қурилишини маҳаллий шароитга мослаш» деган мавзуда маъруза қилди. У шу қадар дадил фикрларни ўртага ташла-дики, муҳокама жанжалга айланиб кетди. Бировлар уни мо-дернист деди, бошқалар донишмандга чиқарди. Шунда ка-федра мудирини, Фанлар академиясининг мухбир аъзосини, профессор Зариф Ҳодиевич уни ҳимоя қилди. «Ёш дўсти-миз Искандар Ваҳобовичдан келгусида етук олим чиқади», деди комил ишонч билан. Ростдан ҳам шундай бўлди. Зариф Ҳодиевич уни ўз тарбиясига олди. Искандар аспирантурада қолди. Биринчи бор домланинг қизи — жинси шим кийиб юрадиган Гуляни кўрганида эътибор бермади. Тўғрироғи, эътибор бермасликка ҳаракат қилди. Кимсан, академикнинг қизи қаёқда-ю, маҳалла отинининг ўғли қаёқда! У шундай деб ўйлар, лекин домла билан олча соясида ўтириб суҳбат-лашаётганида ичкарида роял чалаётган, баъзан хиёл бўғиқ, аммо юракни ўртовчи овозда кўшиқ айтаётган Гуландом — Гуляга кўнгли талпинаётганини сезиб турарди. Гуля кон-серваторияда ўқир, замонавий, ўктам қиз эди. Хуллас, Гу-лянинг ўзи унга кўнглини ёрди.

Тўй ресторанда ўтди. Келиннинг дугоналари паст кўча-даги кулбага келишганида Искандарнинг етти номуси ерға букилди. Назарида, Отинойи келинининг бошидан сочган сочқилар ҳам, пиширган мохораси ҳам ўта бачкана, ўта ғариб кўринар эди. Буни қарангки, Зариф Ҳодиевич мард одам экан! Худди шу ҳовлида, худди шу сўрида ўтириб (Отинойи катта охурдан ем еган қудаларидан уялиб, ресторанга бормаган, аммо уйда чиройли дастурхон тузаб қўйган эди) кизига насиҳат қилди:

«Искандарни ўзинг танладингми, энди билиб қўй, шу оиланинг жирини жирлайсан. Она бечора бир кўзлаб ўғил ўстирибди. Менинг ҳам бир болам иккита бўлди, Отинойининг ҳам».

Отинойи бу гапдан боши осмонга етди. Тоғдек суянчиқ топганига қувониб, қудасининг елкасига бош қўйиб йиғлаб юборди.

Ярим йилча яхши туришди. Отинойи келини уйғонмасидан аввал печкага кўмир қалаб қўяр, атайлабдан тандирда нон ёпар, кечқурун эр-хотин ишдан қайтишига овқат тайёр турар эди... Бошқа пайтларда у тўйгами, маъракагами чиқиб кетар, алла-паллада бир лаган совиган ош, бир коса мохора, бир чеккаси ушатишган қатлама олиб келиб, ўртага қўяр, тантана билан эълон қилар эди: «Олинлар, болажонларим! Сизларниям тўйга етказсин!» Кейин бир кийимлик читми, сатинми келинига узатарди: «Обқўйинг, келинпошша, Худо хоҳласа, ўғил гўйи қилсангиз керак бўлади!»

Гуля қайнасанининг олдида бир нима дея олмас, кечаси Искандарни эговларди: «Онангиз тиланчиликни бас қилсин! Менга биров тишлаган қатламалар, биров садақа қилган латталар керакмас».

Катта жанжал арзимаган нарсадан бошланди. Бир куни Искандар ишдан келса, хотини диванда мук тушиб йиғлаб ётибди.

Искандар унинг елкасидан оҳиста тутган эди, Гуля диван суянчиғини мушглади, ёшдан туши эриб кетган кўзида ғазаб чақнади:

«Йўқолинг! — деди йиғлаб. — Тиланчи онангиз билан, қўшмозор бўлинг! Гиламим! Гиламимни нима қилди? Белгийский гилам эди! Ирим-сиримларинг бошингда қолгурлар!»

Искандар эсанкираб қолди. Девордаги ипак гиламга қаради. Йўқ, ҳаммаси жойида. Кейин, ерга тўшалган гиламни синчиклаб текшира бошлади. Қараса, Гулянинг гапи рост. Гиламнинг бир бурчаги тешилиб қолибди. Тангадек тешик. Искандар гўё шу билан тешик бекилиб қоладигандек бармоғини тикиб кўрди. Юраги сиқилиб уф тортди. Бошини кўтарса, тепасида онаси турибди. Отинойи, «бу ёққа кел», дегандек уни имлади. Искандар ҳамон диванда юзтубан ётган хотинига ўғринча қараб қўйди-да, онасига эргашди.

«Айб менда, — деди онаси шивирлаб. — Кеча тўйда бир уй хотин Гуландомни мақтади. Келинимга кўз тегмасин, деб исириқ тутатгандим. Хокандоз ўлгурдан чўғ тушганини билмай қолибман. — У бир зум ўйланиб турди-да, тушунтирди: — Хотинингни кўнглини ол. Хапа бўлмасин. Жа бўлмаса, пенсиямдан йиғиб-йиғиб олиб берарман!»

На иложки, бу билан жанжал тугамади. Гуля масалани кўндаланг қўйди: «Ё мени денг, ё тиланчи онангизни! Кетаман! Дадамникига кетаман! Онам мени кўмирнинг сассиғини ҳидласин, деб туққан эмас».

Охири эр-хотин бошлашиб Зариф Ҳодиевичнинг олдига боришди. Маслаҳат сўрашган эди, қайнатаси Искандарни жеркиб берди: «Қанақа эркаксиз ўзи! Бир йил турмасдан онангизни ташлаб қочишни мўлжаллаб қолдингизми? Хотин деганни қаттиқ ушлаш керак-да, бундоқ!»

Дадасининг гапи Гулянинг жон-жонидан ўтиб кетди. «Уйингизга сиғмасам, ижарага квартира оламан», деб йиғлади. Қизиқ, шунда яна Отинойининг ўзи ёрдамга келди. «Болаларимга ёрдам беринг, жой олишсин. Гуландомим катта охурдан ем еган, менинг чалдеворимда турса уят бўлади», деб қудасига ялинди.

Шундоқ бўлди. Зариф Ҳодиевичнинг кўмагида шаҳар марказидан уй олишди. Эр-хотин, «юринг биз билан», деб Отинойини ҳол-жонига қўйишмади. Аммо Отинойи кўнмади. «Қорада кўрсам қорним тўқ, ўзларингдан кўпайинглар. Мен чолимнинг чироғини ўчириб кетмайман».

Тўғри, Искандар онасини қаровсиз қолдирмади. Лойсувоқ том устига старापил ўрнатиб, шифер ёптирди. Уй «замонавийроқ» бўлди. Кейин... кейин газ киргизиб берди. Тўғри, табиий эмас, балонли... Отинойи уларнинг «дом»ига борса кўп ўтиролмас, маҳалладаги бирон тўйними, маъраканими баҳона қилиб, тезгина тура қоларди.

Аввалига эр-хотин бу ҳовлига бот-бот келиб туришди. Кейин Искандарнинг ишлари кўпайиб кетди. Искандар энди кимсан Искандар Ваҳобовичга айланди, фан кандидати, трест бошқарувчиси... Ажаб, унинг иши кўпайгандан-кўпайиб борар, бироқ ҳаммасига улгурар эди. Фақат бир нарсага — онасини кўришга вақт тополмасди. Бунга бир чеккаси Гуля ҳам сабабчи эди. Эр-хотиннинг умри ўтиб борарди. Фарзандлари йўқлиги аввалига билинмаса ҳам бора-бора Гуля

серзарда бўлиб қолди. Бир куни эрига пичинг қилди: «Ойингиз сизга янги хотин излаб юрганмиш. Эшикма-эшик тентираб ўрганиб қолган-да! Топса-топадиям!»

Искандар ўшанда хотинини биринчи марта сансиради. «Уят борми санда», деди ғазабдан титраб. Онаси ҳар доим бир гапни қайтарарди: «Хотинингни хафа қилма, болам. Умид билан бир ёстиққа бош қўйган». Гуля ҳар эҳтимолга қарши «профилактика» учун шундай деганини билиб, Искандар баттар ғазабланди: «Уят борми санда?» Гуля кинояли кулди: «Уят нима қилади менда, ҳаммасини йиғиштириб сизга берган».

«Мана энди ҳаммаси тамом бўлди. Ҳаммаси». Искандар ҳовлида одамлар куймаланиб юрганини пайқар, аммо ҳеч нимани кўрмас эди.

Чеккиси келди. Шимининг чўнтагига қўл суқса, сигарет йўқ. Ҳали ишхонада стол устида қолиб кетаверибди. У маъносиз нигоҳини рўпарасидаги бостирмага тикди. Лойсувоқ том юқалашиб қолибди. Каталакдек деразанинг бир кўзи синган, ойналари хиралашиб кетган.

Ажаб, охирги марта қачон келувди бу ҳовлига? Ҳа, байрам арафасида, еттинчи мартда келган эди. Тушлик танаффусидан фойдаланиб, бирров келдию кетди. Одатдагидек шошиб турарди. Кейин, Гуля меҳмон келади деб қўйган... Онасини тўртта чой, совун билан қутлади. Машина кутиб турганини баҳона қилиб туфлисини ҳам ечмади. Онаси шошиб қолди. Ялпиз сомса қилган экан. Мажбур қилиб шундан биттасини едирди. Искандар машинага ўтирганда ҳарсиллаб югуриб чиқди. Рўмоли қийшайиб елкасига тушиб кетган. Қўлида эски газетага ўроғлик бир нима. «Ма, — деди машинанинг қия очиқ эшигидан узатиб. — Гуландомниям оғзи тегсин». Искандар газета остидан иссиғи сезилиб турган сомсаларни машинанинг орқа ойнаси тагига ташлаб, эшикни ёпди... Ўшанда онасини охирги марта кўраётганини билса эди! Бугун нечанчи ўзи? Ўн иккинчи июль. Бундан чиқди уч ойдан ошибди. Уч ой! Наҳотки шунча вақт ичида бир соат вақт тополмади? Топарди, хоҳласа, албатта топарди.

У аллаким ўзининг отини айтиб чақираётганини идрок этиб, бошини кўтарди. Қараса, жинси шим кийган талабанамо йигит елкасида картон кути кўтариб турибди. Искандар уни танимади. Талмовсираб қараган эди, йигит сўради: